

УДК 811.111-26
DOI: 10.32342/2523-4463-2019-0-16-2

І.А. СИДОРЕНКО,
*здобувач ступеня доктора філософії
кафедри теорії та практики перекладу англійської мови
національного технічного університету України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»*

АРХІТЕКТОНІКА ТА КОМПОЗИЦІЯ ХУДОЖНЬОГО ТВОРУ ЯК ЕЛЕМЕНТИ АВТОРСЬКОГО ІДІОСТИЛЮ

Статтю присвячено дослідженню особливостей архітектоніки та композиції художнього тексту при вивченні ідіостилю автора. Наведено лінгвістичну інтерпретацію понять архітектоніки та композиції, їх місце та функції у формуванні неповторної стилістики авторського твору. Встановлено, що сучасне наукове трактування композиції художнього тексту базується на: розумінні композиції як структури чи будови, певного розташування текстових частин, що забезпечує цілісність та континуум тексту; співвідношенні композиції з тематикою твору; взаємозалежності композиції та жанру твору; зв'язку композиції з граматиною тексту; концепції динаміки композиції. При цьому, розрізняємо зовнішню композицію (архітектоніку) твору та внутрішню (змістову) композицію. Виділено провідні функції, які виконують архітектоніка та композиція художнього тексту, а саме: структурно-естетичну, прагматичну, стилістичну, когнітивну, функцію індивідуалізації авторського мовлення. Охарактеризовано методологічні підходи до вивчення архітектонічної та композиційної будови творів художньої літератури. Визначено такі провідні аспекти композиційного аналізу художнього твору (види внутрішньотекстових зв'язків, єдність форми, змісту та сюжету, особливості чергування різних типів мовлення, співвіднесеність побудови художнього тексту із мовленнєвими актами) та підходи до вивчення особливостей зовнішньої та внутрішньої композиції: структурний; структурно-семантичний; когнітивний; комунікативно-когнітивний; комунікативний. Підсумовано, що найбільш релевантною методикою дослідження архітектоніко-композиційної структури художніх текстів у руслі аналізу ідіостилю автора є методика, що ґрунтується на розумінні композиції художнього тексту як взаємодії трьох рівнів твору: формального, змістового, формально-змістового. До формального рівня відносимо архітектоніку твору, до змістового – особливості сюжету, формально-змістовий, що, у свою чергу, утворюється архітектоніко-мовленнєвими та композиційно-мовленнєвими формами.

Ключові слова: художній текст, ідіостиль, архітектоніка, композиція, структурно-семантична будова, композиційний аналіз.

Статья посвящена исследованию особенностей архитектоники и композиции художественного текста при изучении идиостиля. Представлена лингвистическая интерпретация понятий архитектоники и композиции, их место и функции в формировании особой стилистики авторского произведения. Охарактеризованы методологические подходы к изучению композиционного строения художественной литературы. **Определена наиболее релевантная методика исследования архитектонико-композиционной структуры художественных текстов в русле анализа идиостиля автора.**

Ключевые слова: художественный текст, идиостиль, архитектоника, композиция, структурно-семантическое строение, композиционный анализ.

Індивідуальний стиль автора художнього твору являє собою складну систему поєднання та співвідношення різноманітних засобів та форм мовного вираження. Індивідуальна трансформація текстотворення та композиційні прийоми побудови авторського тексту є невід'ємними елементами індивідуального художнього методу. Ство-

рюючи власний художній світ, автор свідомо чи підсвідомо «вбудовує» його відповідно до притаманного лише йому бачення законів організації навколишньої дійсності, що втілюється в неповторній формі та структурі текстового матеріалу, які слугують каркасом, своєрідним корпусом, де вся стилістика авторського мовлення упорядковується та синтезується в неповторний художній простір.

Принципи розташування різних фрагментів та елементів художнього тексту є предметом фундаментальних досліджень представників філологічної думки і визначаються терміном «композиційна будова».

Вивченню композиції художнього твору присвячені численні теоретико-методологічні та практичні наукові розвідки, як у літературознавчій науці, так і у мовознавстві (М. Бахтін (1986), В. Виноградов (1988), Н. Енkvіст (1985), Г. Золотова (1996), М. Кожина (2006), В. Лесик (1972), Н. Ніколіна (2003), Л. Новіков (2007), Ю. Тинянов (1977), В. Халізев (1999). Проведений аналітичний огляд сучасного наукового доробку вказує на те, що за останні роки інтерес до вищезгаданої проблеми тільки зростає (О. Бессараб (2017), Я. Грищенко (2018), Г. Матковська (2016), О. Ніколова (2015), Н. Панченко (2011), Л. Піхтовнікова (2018), А. Сухова (2017)). Однак, усвідомлення важливості дослідження індивідуального стилю (ідіостилю) автора крізь призму особливостей композиції його творів з позицій лінгвістичного підходу відбувається лише протягом двох останніх десятиліть (О. Байоль (2010), Ю. Калініна (2009), Є. Новікова (2011)). В той же час, вивчення ролі та функціонального потенціалу традиційних та індивідуально-авторських композиційних прийомів як одних з інструментів формування авторського стилю є, на даному етапі, недостатнім. Крім того, наразі науковцями не визначена єдина методика аналізу композиції художнього твору з врахуванням всіх можливих структурних та ідейно-тематичних компонентів тексту у руслі комплексного вивчення ідіостилю.

Мета статті полягає у розгляді та систематизації провідних наукових підходів до лінгвістичної інтерпретації та дослідження композиції художнього твору, запропонованих вітчизняними та іноземними мовознавцями, визначенні найбільш релевантної методики лінгвістичного вивчення композиційної структури художніх текстів у руслі аналізу ідіостилю автора.

Композиція – це схема організації і структурної впорядкованості тексту, що відображає будову, співвідношення і взаємне розташування його частин, членування на смислові елементи, ступінь і характер вираження цих елементів, порядок їх слідування і взаємозв'язок між ними [14, с. 169].

Загалом сучасне наукове трактування композиції тексту спрямоване у чотирьох основних взаємопов'язаних напрямках: 1) розуміння композиції як структури чи будови, певного розташування текстових частин, що забезпечує цілісність, єдність та континуум тексту (Н. Болотнова, І. Гальперін, М. Кожина, В. Кухаренко, Г. Солганік, В. Халізев); 2) співвідношення композиції з тематикою твору (тематика та композиція співвідносяться, як матеріал та прийом) (В. Жирмунський, Ф. Ковальов); 3) співвідношення композиції з жанром твору (М. Бахтін, О. Гімпельсон); 4) зв'язок композиції з граматиною тексту (Г. Золотова); 4) концепція динаміки композиції (динамічне розгортання змісту та сюжету, що розкривається у чергуванні та взаємодії форм і типів мовлення) (В. Виноградов, І. Гальперін, Ю. Тинянов).

Композиція художнього тексту має свою унікальну специфіку і визначається як побудова твору, доцільне розташування та поєднання в художньо-естетичну цілісність усіх його компонентів, послідовне їх розгортання, зв'язок між мотивами (логіка відтворення задуму, світоглядна позиція, естетичний ідеал, рівень таланту автора, жанрові завдання) і нормативною схемою жанрово-архітектурної конструкції. Композиція, концентруючи змістову значущість, скріплює інші елементи форми, підпорядковуючи їх авторському задуму [9, с. 510].

За В. Виноградовим, під композицією художнього твору розуміємо засоби використання схем літературно-художньої мови та засоби їх впорядкування та оформлення під впливом чинників, що компонують художню мову [4, с. 376].

Ключові ознаки, які характеризують поняття художньої композиції є: 1) будова, організаційна впорядкованість художньо розподіленого мовного матеріалу за естетичними принципами цілого [2; 5; 10]; 2) вмотивоване розташування і співвіднесення сюжетів, художніх образів, стилістичних прийомів та мовно-виражальних засобів всередині форми відповід-

но до авторських естетичних та прагматичних інтенцій [3; 8; 12; 13]; 3) змістова динамічна система, що розкривається в зміні, поєднанні чи чергуванні різноманітних форм та типів художнього мовлення, що синтезуються в образі автора через образи оповідача й героїв [4]; 4) структура, що забезпечує ретроспекцію, проспекцію, автосемантию та модальність авторського тексту [6; 11; 15].

Вищезазначене дає підстави виділити основні функції, які виконує композиція художнього тексту: 1) структурно-естетичну (авторський текст як єдине естетичне ціле); 2) прагматичну (форма та розташування тих чи інших текстових фрагментів, що дозволяє автору впливати на сприйняття свого твору читачем); 3) стилістичну (особливості функціонування мовновиражальних засобів та стилістичних прийомів); 4) когнітивну (розташування мовного матеріалу таким чином, щоб читач відразу чи поступово міг осягнути авторський задум, зрозуміти провідну ідею твору чи його імпліцитний зміст; 5) функцію індивідуалізації авторського мовлення.

Отже, особливості композиції творів художньої літератури – один з найголовніших елементів авторського художнього методу, авторської художньої майстерності, авторського стилю. Кожен із елементів твору має власне розташування, виконує свою визначену автором функцію, містить в собі фактор, який організовує твір в унікальну структурну цілісність, стрижнем якої виступають авторські прагматичні інтенції [11, с. 9–12].

Варто зазначити, що більшість дослідників, підкреслюючи подвійну природу побудови художнього тексту, розрізняють зовнішню та внутрішню структуру тексту, оперуючи термінами «архітектоніка» та «композиція». Однак, аналітичний огляд наукових джерел, присвячених дослідженню даної проблеми, вказує на те, що інтерпретація змісту вищевказаних понять є неоднозначною. У дослідженнях лінгвістичного спрямування (А. Квятковський, Н. Ніколіна, К. Пашковска-Хоппе) архітектоніка визначається як зовнішня організація тексту, а композиція як внутрішня (змістова) текстова структура. В даних дослідженнях наголошується, що архітектоніка – це будова художнього твору, його форма; композиція – розміщення словесно-образного матеріалу всередині певної архітектонічної форми. Внутрішня композиція визначається своєрідністю сюжету, тоді як архітектоніка – це поділ неперервного тексту на дискретні одиниці [10, с. 46]. Архітектоніка, на відміну від композиції, являє собою зовнішню побудову літературного твору як одного цілого, взаємозв'язок та співвідношення основних його складових частин та елементів. Композицією є розташування та співвідношення компонентів художньої форми, тобто побудова твору обумовлена його змістом та жанром [6, с. 37]. Композиція трактується як засіб проявлення того особливого, індивідуального, неповторного, що, незважаючи на дотримання загальних правил, тобто правил архітектоніки, відрізняє художні твори одних письменників від творів інших. Композиція посилює диференційні риси, а архітектоніка увиразнює типологічну подібність окремих творів в аспекті певного жанру [8, с. 4].

У літературознавчих дослідженнях (М. Бахтін, П. Медведєв, Б. Ярхо) композиція трактується як зовнішня формальна побудова твору, у якій формується внутрішня форма (архітектоніка).

Як приклад розмежування архітектонічних та композиційних форм М. Бахтін відзначає: кожна архітектонічна форма здійснюється за допомогою певних композиційних прийомів, але й найважливішим композиційним формам, наприклад, жанровим, відповідають суттєві архітектонічні форми, які описують певний об'єкт. Драма – композиційна форма, але трагічне та комічне – архітектонічні форми завершення [2, с. 20].

Незважаючи на розбіжність змістового наповнення понять архітектоніки та композиції у наукових колах, очевидно є необхідність розмежування зовнішньої та внутрішньої організації художнього тексту при вивченні особливостей ідіостилу автора.

У нашому дослідженні ми схильні поділяти точку зору А. Сухової і, розмежовуючи літературознавчий та мовознавчий підходи до розуміння зовнішньої та внутрішньої будови літературного твору, виділяємо архітектоніко-мовленнєві (зовнішня конструкція) та композиційно-мовленнєві (внутрішня структура) форми.

Здійснений аналітичний огляд наукових джерел, присвячених особливостям дослідження архітектоніки та композиції художніх текстів, дозволив виділити наступні провідні аспекти композиційного аналізу художнього твору:

1) співвідношення частин тексту (види внутрішньотекстових зв'язків услід за І. Гальперінім) – Я. Грищенко (2018), О. Бессараб (2017), Є. Новікова (2011), С. Соколовська (2013).

Так, О. Бессараб вважає зв'язність та два її види когезію і когерентність ключовою особливістю архітекτονіки художнього тексту [3, с. 289].

2) єдність форми, змісту та сюжету – О. Солодова (2008), А. Сухова (2016), О. Черник (2016).

Композицію тексту як спосіб організації тексту, що забезпечує єдність його форми, змісту і смислу, визначає О. Солодова. Вивчення особливостей композиції здійснюється шляхом виявлення аранжування змістових, смислових і формальних текстових елементів [13, с. 5].

3) особливості чергування різних типів мовлення – О. Бессараб (2016), О. Вещикова (2017), Ю. Калініна (2009), Т. Циліурік (2016), Г. Ярмоленко (2006).

У дослідженнях Г. Ярмоленко композиція представлена одиницями одного плану. Такими одиницями виступають типи викладу (авторська мова, пряма мова, діалог), які дослідниця розуміє як композиційні єдності, організовані певною точкою зору (автора, оповідача, персонажа), що мають свій зміст і функції і характеризуються відносно закріпленим набором конструктивних ознак і мовних засобів. Дослідження типів викладу, що формують оповідальну структуру художнього тексту, слід проводити з урахуванням їх взаємовпливу і взаємозалежності [16, с. 253].

4) співвіднесеність побудови художнього тексту із мовленнєвими актами (О. Байоль, Я. Грищенко).

На співвіднесеності побудови тексту з мовленнєвими актами, ужитими відповідно до тематико-композиційної форми та архітекτονіки творів окремого жанру й спрямованими на створення тексту автором і забезпечення адекватного сприйняття його змісту читачем, наголошує Я. Грищенко. Дослідниця переконана, що прагматична установка твору фіксується його жанром і тематикою, відповідно до яких здійснюється формування композиції та архітекτονіки [6, с. 50].

На основі аналізу методологічних принципів дослідження архітектоніко-композиційної структури художніх текстів як елементу ідіостилію автора, виділяємо наступні підходи до вивчення особливостей зовнішньої та внутрішньої композиції:

1) структурний – Н. Слюсар (2004);

Досліджуючи композиційні, функціональні та структурно-мовні особливості основних мовнокомпозиційних форм (діалогу та монологу) – складників тексту драматичного твору та інфраструктуру речення, Н. Слюсар приходять до висновку, що на всі загально-типологічні мовноструктурні особливості драми як літературного роду «накладаються» індивідуальні риси творчої манери автора, формуючи специфіку його письменницького ідіостилію [12, с. 10].

2) структурно-семантичний – А. Сухова (2016);

На основі взаємодії змістового (експозиція, зав'язка, розвиток дії, кульмінація, неочікувана кінцівка), формального (речення, надфразова єдність, фрагмент), формально-змістового (архітектоніко-мовленнєві і композиційно-мовленнєві форми) та образно-символічного рівнів (статистичні та динамічні образи-символи) композиційно-стилістичну систему художнього тексту розглядає А. Сухова. Дослідниця доходить висновку, що комбінація взаємозв'язків між компонентами композиції утворюють певні типи композиційних структур.

3) когнітивний – О. Солодова (2008);

Власну методіку дослідження особливостей композиції пропонує О. Солодова. В її основі лежать положення когнітивної поетики. Лінгвокогнітивний підхід до вивчення композиції тексту передбачає проведення дослідження в напрямку від виявлення особливостей організації змісту до мовних засобів реалізації композиції. Аналіз проводиться в три етапи, які розкривають такі аспекти композиції, як змістовий, смисловий і мовний. Внаслідок цього композиційна структура розглядається як лінгвокогнітивний конструкт, який інкорпорує композиційно-сюжетну структуру (спосіб організації змісту), що відображає художню обробку викладених в тексті подій, а також композиційно-смисловою структуру, що

служить способом інтерпретації смислу. Особливості втілення цих структур, тобто способів їх формального уявлення, визначаються шляхом аналізу відповідних композиційно-мовних форм і типів викладу. На першому етапі шляхом контекстуально-ситуативного й інтерпретаційно-текстового аналізу виділяються текстові ситуації, в яких відображаються основні події. На другому етапі здійснюється ідентифікація концептів, представлених в метафоричних і метонімічних схемах, шляхом семантичного аналізу ключових слів текстових ситуацій, тобто репрезентантів концепту. На третьому етапі описуються мовностилістичні засоби, з допомогою яких відбувається втілення композиції [13, с. 5–8].

4) комунікативно-когнітивний – О. Байоль (2008);

Крізь призму комунікативно-когнітивного аналізу торкається питання внутрішньої композиції драматичних творів О. В. Байоль. Провідним предметом дисертаційної розвідки виступають мовленнєві жанри, які розглядаються як типовий спосіб побудови авторського мовлення, що володіє стійким тематичним змістом, композиційним складом і мовним стилем [1, с. 5].

5) комунікативний – Ю. Калініна (2009).

Так, Ю. Калініна вважає, що композиція художнього тексту є з'єднанням в різній послідовності і з різною повнотою реалізації чотирьох типів оповіді (фактичної, ідіостилістичної, ідейної та індивідуалізованої), аналіз яких дозволяє розглядати структурні елементи тексту, робити висновки про їх ідейне навантаження. Фактичний тип оповіді є викладом подій в певній послідовності оповідачем або одним з героїв, коментарем письменника, що виражає суб'єктивне авторське сприйняття. Ідіостилістичний тип оповіді – це синтаксичний стиль автора, особливості побудови їм окремих пропозицій і всього тексту в цілому. Певні стилістичні прийоми, приклади мовної гри, домінуючий тип наративу, як елемент даного типу, дозволяють зробити висновок про ідіостиль письменника, визначити авторську позицію і задум. Ідейний тип оповіді є ідейний зміст твору, який реалізується в тексті постійними епітетами, афоризмами, ключовими словами, лексичними концептами, елементами інтертекстуальності, топонімами і антропонімами. В рамках індивідуалізованого типу оповіді вивчається поведінка героїв твору в комунікативній ситуації. Елементи даного типу (стилістично забарвлена і іншомовна лексика, непряма і невластиво-пряма мова, цитатні номінації) дозволяють зробити висновок про ставлення автора до персонажів.

Отже, беручи до уваги вищесказане, доходимо висновку, що композиція художнього тексту – це певна впорядкована інтегрована структура, динамічна форма, прагматикоестетичний зміст якої вербалізується за допомогою архітектоніко-мовленнєвих та композиційно-мовленнєвих форм, особливостями їх співвідношень.

До архітектоніко-мовленнєвих форм відносимо план мовлення автора та персонажів, до композиційно-мовленнєвих форм – фрагменти тексту в межах яких зберігається уніфікована форма художнього зображення, пов'язана ідейно-тематичним та змістовим наповненням.

Архітектоніко-мовленнєві та композиційно-мовленнєві форми художнього твору є носіями авторського стилю, знаряддям втілення авторського художнього задуму та прагматичних інтенцій, віддзеркалюють неповторну авторську художню майстерність.

Вивчаючи композицію художнього тексту, науковці досліджують види внутрішньотекстових зв'язків, взаємозалежність форми, змісту та сюжету, особливості чергування різних типів мовлення, взаємодію змістового, формального, формально-змістового та образно-символічного рівнів, співвіднесеності побудови художнього тексту із мовленнєвими актами, види художнього наративу. Дані дослідження проводяться у руслі лінгвостилістичного, комунікативно-прагматичного та когнітивного підходів до аналізу художнього тексту.

Найбільш релевантною методикою дослідження композиції художнього тексту при вивченні ідіостилістичних особливостей автора вважаємо методикою, запропоновану А. Суховою [15], **адже, на наш думку, підхід, представлений дослідницею, уможливує найбільш комплексний аналіз структурно-семантичної будови авторського тексту.**

Виділяємо наступну послідовність етапів дослідження архітектоніко-композиційної структури художнього твору при вивченні ідіостилію:

1) виділення елементів змістового рівня, що забезпечують композиційну зв'язність в залежності від жанрової приналежності твору;

2) виділення елементів зовнішньої будови тексту на формальному рівні (речення, репліка, надфразова єдність, абзац і т.д.), вивчення їх синтаксичної та композиційно-тематичної будови;

3) дослідження архітектоніко-мовленнєвих та композиційно-мовленнєвих форм тексту, особливості мовних та мовностилістичних засобів їх презентації.

Перспективою дослідження вважаємо вивчення особливостей архітектоніко-композиційної будови художнього доробку американських драматургів на основі наведеної методики.

Список використаних джерел

1. Байоль О.В. Драматургічний дискурс Теннессі Вільямса: комунікативно-когнітивний аспект: автореф. дис. ... канд. філол. наук / О.В. Байоль. – Київ, 2008. – 21 с.
2. Бахтин М.М. Эстетика словесного творчества / М.М. Бахтин. – М.: Искусство, 1986. – 445 с.
3. Бессараб О.В. Особливості архітектоніки роману Юсуфа Зейдана «Азазель» / О.В. Бессараб // Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Серія «Філологія». – 2017. Вип. 76. – С. 286–290.
4. Виноградов В.В. Избранные труды. Поэтика русской литературы / В.В. Виноградов. – М.: Наука, 1976. – 512 с.
5. Гальперин И.Р. Текст как объект лингвистического исследования / И.Р. Гальперин. – М.: Книжный дом ЛИБРОКОМ, 2009. – 144 с.
6. Грищенко Я.С. Дискурсивність віршованих творів: когнітивно-прагматичний вимір (на матеріалі англійської та американської поезії XVII–XX століть): автореф. дис. ... канд. філол. наук / Я.С. Грищенко. – Київ, 2013. – 19 с.
7. Калинина Ю.Л. Композиция художественного текста как средство выражения его антропоцентричности: автореф. дис. ... канд. філол. наук / Ю.Л. Калинина. – Липецк, 2009. – 23 с.
8. Колупаєва О.М. Архітектонічні особливості англомовного й україномовного сонета кінця XIX – початку XX ст. (порівняльно-типологічний аспект): автореф. дис. ... канд. філол. наук / О.М. Колупаєва. – Тернопіль, 2012. – 19 с.
9. Літературознавча енциклопедія: у 2 т. / Авт.-уклад. Ю.І. Ковалів. – К.: Академія, 2007. – Т. 1. – 608 с.
10. Николина Н.А. Филологический анализ текста: Учеб. пособие для студ. высш. пед. учеб. заведений / Н.А. Николина. – М.: Издательский центр «Академия», 2003. – 256 с.
11. Поліщук К.М. Поетика Івана Тобілевича (Карпенка-Карого): системний аналіз: автореф. дис. ... канд. філол. наук / К.М. Поліщук. – Бердянськ, 2016. – 21 с.
12. Слюсар Н.О. Структурно-функціональні особливості драматургічних текстів: автореферат дис. ... канд. філол. наук / Н.О. Слюсар. – Дніпропетровськ, 2004. – 18 с.
13. Солодова О.С. Лінгвокогнітивні характеристики композиції тексту англійських казок Дж.К. Роулінг: автореф. дис. ... канд. філол. наук / О.С. Солодова. – Харків, 2008. – 23 с.
14. Стилистический энциклопедический словарь русского языка / Под ред. М.Н. Кожина, Е.А. Баженова, М.П. Котюрова. – 2-е изд., испр. и доп. – М.: Флинта: Наука, 2006. – 696 с.
15. Сухова А.В. Композиційно-стилістична типологія англомовної новели / А.В. Сухова // Науковий вісник ДДПУ імені І. Франка. Серія Філологічні науки. Мовознавство. – 2016. – Т. 2. – № 5. – С.130–134.
16. Ярмоленко Г.Г. Типы изложения как единицы композиции художественного текста / Г.Г. Ярмоленко // Культура народов Причерноморья. – 2006. – № 82. – Т. 2. – С. 252–254.